

С. 25–28. **14.** Любар О. О. Історія педагогічної освіти в Україні / О. О. Любар, Д. Т. Федоренко. – К.; Кривий Ріг: Вид-во КРМД, 1993. – Ч. 1. Дохристиянський період. – 110 с. **15.** Малахов В. А. Імператив творчості (декілька міркувань з приводу нинішньої духовно-моральної ситуації) / В. А. Малахов, Т. О. Чайка // Світогляд і духовна творчість / [відп. ред. К. П. Шудря, Є. І. Андрос]. – К.: Наук. думка, 1993. – С. 133–139. **16.** Нахлік Є. Василь Пачовський про всесвітню місію українського духу / Є. Нахлік // Український світ. – Київ, 1995. – № 1–2. **17.** Панченко В. Драма «всєбічника» Володимира Винниченка / В. Панченко // Кур'єр Кривбасу. – Кривий Ріг, 1997. – № 5 (77–78). – С. 75–79. **18.** Поліщук Я. «Лісова пісня» Лесі Українки: неологанство і семантика міфу / Я. Поліщук // Дивослово. – Київ, 2000. – № 1. – С. 2–7. **19.** Руденко М. Орлова балка / М. Руденко. – Торонто; Балтимор, 1982. – 482 с. **20.** Ступарик Б. Національна ідея у працях українських педагогів ХХ століття / Б. Ступарик // Мандрівець. – Тернопіль, 1999. – № 3. – С. 54–58. **21.** Ткаченко А. «Здобудем людських прав»? / А. Ткаченко // Слово і час. – Київ, 1991. – № 12. – С. 8–12. **22.** Учение

Живой Этики. Сердце. – М.: МЦР, 1995. – 88 с. **23.** Федотова Т. Вогнепоклонник (роздуми над збіркою Павла Тичини «Сонячні кларнети») / Т. Федотова // Українська мова та література. – 1999. – № 14. – С. 7–8. **24.** Феномен нації: Основи життєдіяльності / [за ред. Б. В. Полова]. – К.: Т-во «Знання»; КОО, 1998. – 264 с. **25.** Хвильовий М. Твори: у 2-х тт. / М. Хвильовий. – К.: Дніпро, 1991. – Т. 1. **26.** Шаян В. Віра Предків Наших / В. Шаян. – Гамільтон (Канада), 1987. – Т. 1. – 864 с. **27.** Шаян В. Священний героїзм як основа українського національного світогляду / В. Шаян // Український світ. – 1996. – Ч. 1–3 (12). – С. 6–7. **28.** Шерех Ю. Пороги і запоріжжя: Література. Мистецтво. Ідеології: у 3-х тт. / [упоряд. та прим. Р. М. Корогодського; за ред. В. О. Шевчука та ін.]. – Харків: Фолио, 1998. – Т. 1. – 607 с. **29.** Шестопалова Т. Міфопоетика В. Б. Ейтса і раннього П. Тичини: типологічні аспекти // Наукові записки НУ «Києво-Могилянська Академія». – К.: KM Academia, 1998. – Т. 4. Філологія. – С. 141–145. **30.** Шокало О. Відродження світла, або Вертатись на верстви свої // Радянська школа. – 1991. – № 7. – С. 2–7.

Тетяна Ємець

Інститування еміграційного українського руху в ХХ ст.

У статті аналізуються особливості інститування еміграційного українського руху у ХХ ст., зокрема, роль політичного чинника у протидії асиміляції.

The specialties of institutionalization of the Ukrainian emigrant movement in the 20th century, in particular, the role of political factor in opposition against the assimilation are analyzed in the article.

Міграційні процеси є явищем, невід'ємним від історії людства з найдавніших часів. А геополітичне становище України, яка знаходиться на порубіжжі між європейською та азійською цивілізаціями, завжди слугувало підґрунтям переміщень населення, зокрема і переселенню українців за межі своєї етнічної території. Дослідження процесів переселення українців є важливою та суттєвою складовою українознавства як цілісної системи знань про Україну та українство. Зокрема, заповнити прогалини в наших знаннях про національну історію, про роль і місце українців серед інших народів, про їхній внесок у світову цивілізацію допомагає вивчення широкого масиву матеріалів про українську діаспору, раніше, з ідеологічних міркувань тоталітарної радянської влади, недоступних науковцям в Україні.

Більше ста років тому розпочалася організована еміграція безземельних українських селян. Нині за межами території України проживає понад 45 % українців, що становить за різними підрахунками від 16 млн. до 20 млн. осіб. Вони розселились у майже 130 країнах. У більш як шестидесяти державах діють понад три тисячі національно-культурних громадських об'єднань українців [4, с. 589]. Науковці виділяють в українських масових переселеннях нового часу чотири періоди – так звані «чотири хвилі» еміграції.

Перша масова еміграція українців кінця ХІХ ст. – початку ХХ ст. була викликана економічними причинами. Виїжджали переважно селяни в пошуках вільних земель як на Заході, до Сполучених Штатів Америки та Канади, так і у Сибір та на Далекий Схід Російської імперії, аж до Сахаліну.

Наступні дві великі хвилі переселень українців проходили у ХХ ст. уже не з економічних, а з політичних міркувань. Внаслідок поразки національно-визвольної боротьби 1917–1921 рр. багато активних учасників цих змагань змушені були покинути батьківщину. Така ж доля спіткала після 1945 р. і тих, хто боровся за державність України під час Другої світової війни. Це були в переважній більшості соціально активні молоді люди. Багато з них були членами військових формувань. Саме це послужило вагомим підґрунтям для успішної самоорганізації діаспорних українців – політичних емігрантів, які свідомо обрали шлях національної боротьби.

Називаючи українську політичну еміграцію визначальною складовою самоорганізації української спільноти за кордоном, яка не тільки не втратила своєї національної ідентичності,

а й активно відстоювала власний політичний вибір, В. Піскун зазначає, що «політичний вибір – це чітко окреслене й ідеологічно виявне надання переваги національним цінностям, що зумовлює організаційно структуроване підпорядкування життєвих принципів та особистої поведінки певній меті, для реалізації якої спрямовуються конкретні дії. Для українських політичних емігрантів такою метою було – відновлення незалежності України» [2, с. 12]. Свідченням особливо високого ступеня сповідання державницької ідеї у другій та третій хвилі української еміграції є безперервне існування українського уряду в екзилі. «Це чи не єдиний приклад зберігання державницької ідеї та в такій формі і самої держави серед емігрантських громад» [4, с. 596]. Уряд УНР в екзилі існував до 1992 р., коли останнім Президентом УНР в екзилі М. Плав'юком було офіційно передано Президенту України Л. Кравчуку державні символи УНР. В. Піскун називає уряди УНР та ЗУНР в екзилі «інститутованими формами опозиційовання владі більшовиків в Україні» [4, с. 600].

Інститування українського емігрантського руху у формі політичних структур стало важливим чинником збереження національної самоідентифікації української діаспори. Союз Визволення України – перша еміграційна українська політична організація, що своєю діяльністю у 1917 р. сприяла розбудові Української Народної Республіки як незалежної національної держави. Утворений 14 серпня 1914 р. у Львові емігрантами із Наддніпрянщини, Союз Визволення України з вересня 1914 р. по 1918 р. діяв у Відні. Видавались щотижневіки «Вісник Союзу Визволення України» (виходив у Відні з 1915 по 1918 рр.), «Вісник політики, літератури і життя» (виходив з 1918 р.).

Серед політичних партій, що діяли в еміграції, були, зокрема, Українська партія соціалістів-федералістів (УПСФ), яка у 1923 р. була перейменована в Українську радикально-демократичну партію (УРДП); Українська партія соціалістів-самостійників (УПСС), перейменована у 1922 р. в Українську народну партію. Українська соціал-демократична робітничка партія (УСДРП) у січні 1922 р. розпалась на «Закордонну групу» УСДРП та Українську комуністичну партію. Остання видавала тижневик «Нова доба». Українська партія соціалістів-революціонерів (УПСР) утворила в 1920 р. у Відні «Закордонну делегацію» УПСР. Мала неперіодичне видання «Борітеся-поборите», яке виходило у 1920–1922 рр.

Український союз хліборобів-державників (УСХД) – партія монархістського спрямування – видавав у 1920–1925 рр. неперіодичне видання «Хліборобська Україна».

Величезний вплив на національний український рух ХХ ст. справила Організація українських націоналістів (ОУН). Заснована у Відні у 1929 р., ОУН діяла як у підпіллі на західноукраїнських землях, так і у еміграції. Вона мала за мету створення незалежної соборної української держави шляхом національної революції.

Українська політична еміграція 1920-х років змогла сформулювати ідейні засади українського руху. Але й у другій половині ХХ ст. політична складова української еміграції продовжувала відігравати визначальну роль у життєдіяльності української діаспори. Організованість та національна спрямованість допомагали українцям другої і третьої хвилі еміграції успішно чинити опір асиміляції. Вони зберігали у своєму середовищі українську мову спілкування, дотримувались народних побутових та релігійних традицій, успішно розвивали українську культуру, досягли успіхів у організації національної науки та у мистецтві.

Цьому сприяла широка мережа національних освітніх закладів. Наприклад, у США українські громади організовували суботні та недільні школи українознавства, де вивчалися як релігійні предмети, так і українська мова, історія, культура. У 1913 р. у США було створено Товариство руських греко-католицьких дяко-вчителів, яке видавало педагогічний часопис «Рідна школа». У Канаді також була створена широка мережа громадських суботніх або вечірніх шкіл, відомих під назвою «рідні школи», в яких викладалася українська мова, література і культура для учнів початкових класів. Для середніх класів організовувалися курси українознавства, що враховувалися як учбові дисципліни при отриманні документа про освіту [1, с. 509].

Неможливо переоцінити роль просвітницьких організацій у збереженні української ідентичності. Л. Божук відзначає, що «Перші «Просвіти» й Українські дома, що поставали в місцях компактного поселення українців на кошти, пожертвовані ними самими, пробуджували в них почуття національної свідомості, високої національно-культурної окремішності» [4, с. 604]. У Канаді в провінціях Манітоба, Саскачеван і Альберта на початку ХХ ст. діяли українсько-англійські школи. Після скасування двомовного шкільництва викладання українською мовою продовжувалось у приватних школах при церковних парафіях та громадських організаціях.

Діяли численні «Просвіти» і на території Російської імперії. Зокрема, на Кубані, на Дону, на Далекому Сході. У 1907 р. було організовано «Український клуб» у Харбіні. У Владивостоці у 1907–1908 рр. діяло «Студентське товариство українців». Але після 1911 р., з посиленням самодержавної влади, більшість осередків українського руху припинило своє існування.

Вагомими є організаційні здобутки української діаспори на теренах науки. Зараз наукові установи, які досліджують українознавчу тематику, діють у 24 країнах світу. Від Австралії, де є українознавство в Монашському (Клейтон) та у Маквайрському (Сідней) університетах, до Японії, де у Саппоро діє Слов'янський дослідницький центр у Хоккайдському університеті. У Німеччині функціонують 17 академічних українознавчих інституцій. До найбільш відомих належить Український вільний університет (УВУ), який заснований 1921 р. і знаходиться у Мюнхені. У Канаді є українознавчі студії в Оттавському, Торонтському, Манітобському та Саскачеванському університетах. Також діє заснований у 1976 р. при Альбертському університеті у Едмонтоні Канадський інститут українських студій (КИУС), який проводить широку

дослідницьку і видавничу діяльність про Україну та українську діаспору. Зокрема, Центр досліджень історії України ім. Петра Яцика при КІУС видав англomовну «Історію України-Руси» М. Грушевського. У Польщі є кафедри українознавства при Ягелонському та Варшавському університетах. Українську філологію досліджують у Інституті славистики Польської академії наук, у Люблінському та Мазурському університетах. Діє також Європейський колегіум польських і українських університетів у Любліні. У США діє Український науковий інститут Гарвардського університету (Кембрідж), заснований 1973 р. Українознавство є також у Стенфордському, Колумбійському, Мічиганському та Індіанському університетах. У Великій Британії є Українські студії у Кембріджському університеті, засновані у 2009 р., і Школа слов'янських та Східно-європейських студій Університетського коледжу Лондона.

Український католицький університет діє у Римі, у Грузії є Інститут україністики Тбіліського державного університету, у Словаччині – кафедра українознавства Пряшівського університету. У Хорватії українознавство розвивається в Загребському університеті. У Росії в 1991 р. заснований Центр україністики та білорусистики Московського університету; діє кафедра українознавства Белгородського університету, Центр україністики Південного федерального університету (Ростов-на-Дону) і Центр української мови та культури Московського державного лінгвістичного університету (з 2004 р.).

Українознавчою, просвітницькою та згуртовуючою діяльністю широко відоме Наукове товариство ім. Шевченка. Відділення НТШ у Сарселі (Франція) видавало багатотомну «Енциклопедію українознавства» в україномовному та англomовному варіантах. Завдяки цьому вдалося об'єднати науковців-українознавців зі всього світу. Крім того, англomовний випуск «Енциклопедії українознавства» дозволив розповсюджувати правдиві, не заідеологізовані знання про Україну та національну історію по всьому світу. НТШ має також філії у Північній Америці та Австралії. Українське Історичне Товариство, яке було засноване у 1965 р. у США завдяки зусиллям історика Л. Винара, видає україномовний часопис «Український історик», що сприяє входженню української мови у науковий вжиток на світовому рівні.

Активна громадянська позиція, національна спрямованість української еміграції другої та третьої хвилі реалізувалися у діяльності численних організацій та установ. Найпотужніші серед них координують діяльність українських інституцій у загальносвітовому масштабі.

Світовий конгрес вільних українців (СКВУ) об'єднує майже 140 організацій з усього світу. Заснований у 1967 р. у Нью-Йорку, після 1991 р. перейменований на Світовий Конгрес Українців. Об'єднує Український конгресовий комітет Америки (УККА) та Комітет українців Канади (КУК), Координаційний Осередок Українських громадських центральних установ (Європа), Союз українських організацій в Австралії, Українську центральну репрезентацію Аргентини та Координаційний комітет українських організацій Бразилії. Також до діяльності СКВУ активно долучаються представники українських церков, жіночих і молодіжних організацій. Штаб-квартира розміщувалася почергово у Канаді (1967–1969), США (1970–1971), Європі (1972–1973). Зараз Президія СКВУ розміщується у Торонто (Канада).

Український конгресовий комітет Америки (УККА) засновано в 1940 р. у Вашингтоні (США). Це безпартійна неприбуткова організація, яка репрезентує українську громаду США. Засновниками УККА були Український Народний Союз, Український Робітничий Союз, Союз Українців Католиків «Провидіння» і Українська Народна Поміч. Комітет українців Канади (КУК) створений 7 листопада 1940 р. у Вінніпегу.

У 1989 р. був перейменований на Конгрес українців Канади, який координує діяльність тридцяти трьох суспільно-політичних формувань канадських українців. Спрямовує громадську, освітню, молодіжну, жіночу і взаємодопомогову діяльність українців Канади.

Міжнародна асоціація українців (МАУ) заснована у 1989 р. на установчій конференції у Неаполі вченими НАН України, Українського наукового інституту Гарвардського університету (США), Канадського інституту українських студій, Неапольського інституту досліджень Сходу. Ставить за мету об'єднати науковців, які вивчають історію і культуру України. Відбулося сім Міжнародних конгресів українців з 25 країн Європи, Америки, Азії, Австралії.

Молодь української діаспори гуртувалася у різноманітних політичних та громадських організаціях, таких як СНУМ (Спілка національної української молоді) та Пласт.

Серед жіночих організацій української діаспори слід назвати Український золотий хрест (УЗХ), який було засновано як громадсько-допомогову організацію у 1931 р. у США та жіночий відділ Організації державного відродження України, який видавав часопис «Жіночий світ» у Канаді та неперіодичне видання «Бюлетень УЗХ». Впливовими є професійні організації українських емігрантів. Наприклад, у США діють Українське лікарське товариство Північної Америки, Товариство українських працівників (юристів), Асоціація діячів української культури.

Також в українському емігрантському середовищі всієї хвилі еміграції залишається потужною взаємодопомогова діяльність. Перші кредитні спілки з'явилися ще на початку ХХ ст. У 1928 р. розпочала діяльність кредитова спілка в Онтаріо (Канада). Також діяли кредитова спілка «Союз» у Торонто, кредитова спілка «Карпатія» у Вінніпезі та ін. У Австралії у 1951 р. було засновано позичкову касу «Самопоміч» у Мельбурні, у 1970 р. – кредитовий кооператив «Карпати» у Сідней, у 1977 р. – «Калина» у Перті, у 1982 р. – «Єдність» у Бризбані. Кредитні спілки українців Австралії об'єднані у Раду українських кооперативів Австралії, яка входить до Української світової кооперативної ради.

В української діаспори на території колишнього СРСР організаційні здобутки значно менші. Діють Об'єднання українців Росії, створене в жовтні 1993 р. у Москві на Конгресі українців Російської Федерації; Товариство імені Т. Г. Шевченка у Санкт-Петербурзі; Товариство «Славутич» у Москві; Товариство «Кобзар» в Уфі; Асоціація українців Беларусі «Ватра»; Товариство «Зелений клин» у м. Спаськ-Дальній Приморського краю.

Четверта хвиля української еміграції, зумовлена переважно економічними причинами, розгортається у наш час. Ті, хто виїжджає в іншу країну в пошуках роботи, організують свої поїздки переважно у приватному порядку, не завжди реєструються в консульській службі. Їхня співпраця з діаспорними українськими організаціями епізодична і зводиться до пошуків економічної допомоги. Ця четверта хвиля української еміграції не відзначається значним рівнем етнічної самоідентифікації. «Новоприбулі ще не збагнули потреби та цінності етнічних організацій, не розуміють, наскільки корисною може бути для конкретної особи чи родини їхня підтримка», – зазначала Уляна Дячук, яка була головою Українського народного союзу, найбільшої української організації в США, та президентом Української американської координаційної ради [Цит. за: 3, с. 41].

Слід зазначити, що економічна еміграція спрямована на більшу ступінь асиміляції, ніж політична, яка більше зорієнтована на тісніші контакти з країною походження та більше цікавиться її проблемами. Сам феномен існування органі-

зованої діаспори не в останню чергу пов'язаний з довгим періодом бездержавності української нації та боротьбою за незалежність. Відповідно, більш організованими виявляються політичні емігранти, які ще до виїзду з України приймали активну участь у суспільному житті. Мали вони і більш високий рівень освіти, ніж перші трудові переселенці з України. Це допомагало політичним емігрантам швидше влитися в суспільне життя нової країни проживання, не втрачаючи при цьому української самоідентифікації.

Сповнена драматичних подій історія України засвідчує виправданість феномена української діаспори, яка виявилася життєздатною формою існування українського етносу. Шлях до асиміляції у покоління, що народилися за межами етнічної території, легший і природніший, ніж робота по національній самоідентифікації. Зусилля, що витрачаються з метою самовідтворення, зміцнення зв'язків між поколіннями, збереження своєї ідентичності, дають відчуття повноцінності та самоповаги. Самовідтворення діаспори неможливе без існування відповідних організацій.

Інститування української діаспори відбувалось як у формі націоналістичних та релігійних організацій, так і економічних, взаємодопомогових товариств, професійних спілок, українознавчих наукових інституцій та широкої мережі культурно-освітніх закладів і мистецьких організацій. Функціонування організаційних структур української діаспори відбувається у політичній, економічній, професійній, культурній, науковій, релігійній сферах суспільного життя.

У сучасному світі, коли політика культурної асиміляції терпить поразку, більш важливою стає реалізація принципів свободи та демократії через надання рівності можливостей у культурній багатоманітності. Діаспора – не частина нації країни походження, а органічна, але дещо особлива частина етнополітичного організму країни проживання. На перший план виступає етнічна самоідентифікація в процесі суспільної адаптації. Залишаючись частиною суспільства країни поселення, діаспора збагачує культуру цієї держави своїми неповторними традиціями та цінностями, тому що лише через надання можливості культурної самоідентифікації можна реалізувати в демократичному суспільстві права людини в повній мірі. Соціальна інтеграція в суспільство країни проживання є необхідною умовою існування діаспори, яка завдяки культурному плюралізму збагачує це суспільство, надає йому більшого простору для розвитку. Більш успішно відбувається інтеграція в нове суспільство через іммігрантські общини. Взаємозв'язок та взаємна допомога між цими організаціями є необхідною умовою для існування української діаспори загалом. Рівною мірою є важливими і їхні зв'язки з Україною. Відповідно, не дивлячись на різні причини виникнення закордонних поселень українців, на однаковий рівень їх національно-культурної самоідентифікації, розвиток взаємозв'язків між усіма гілками української нації має стати загальнодержавним завданням як через значну чисельність українців за кордоном, так і через їхню активну націєтворчу діяльність. Адже частина українського етносу, відірвана від материнського кореня, є повноправною частиною загальносвітової української спільноти.

1. Мала енциклопедія етнодержавознавства / НАН України. Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького: Редкол.: Ю. І. Римаренко (відп. ред.) та ін. – К.: Довіра; Генеза, 1996. – 942 с. 2. Піскун В. Політичний вибір української еміграції: Монографія / Валентина Піскун. – К.: «МП Леся», 2006. – 672 с. 3. Трошинський В. П. Українці в світі / В. П. Трошинський, А. А. Шевченко. – К.: Видавничий дім «Альтернативи», 1999. – 352 с. 4. Українознавство: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / За ред. М. І. Обушного. – К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2008. – 672 с.